

ACOM

DE CNV-BOND VAN MILITAIREN

nummer 1 januari 2010

- C-KMar: De mens en zijn ontwikkeling centraal
- IMG: Smalle marges operationele gezondheidszorg
- Paresto: De warme hap wordt duur betaald

Journal

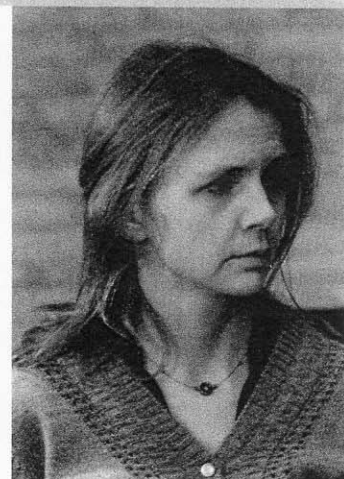
Onderzoek naar schuldgevoel en schaamte bij veteranen vredesmissies

Morele dilemma's in uitzendgebied en persoonlijke verantwoordelijkheid

Op 16 december 2009 verdedigde Natasja Rietveld haar dissertatie 'De gewetensvolle veteraan, schuld- en schaamtebeleving bij veteranen van vredesmissies', aan de Universiteit van Tilburg, ter verkrijging van de graad van doctor. Gedurende de periode 2004-2009 werkte zij aan dit onderzoek, daarbij ook gebruikmakend van respondenten onder ACOM-leden.

Sinds de oprichting van de Verenigde Naties in 1945 zijn ruim zeventig vredesmissies ingesteld. Nederland heeft deelgenomen aan ruim vijftig vredesoperaties die over de hele wereld plaatsvonden. In het kader hiervan hebben Nederlandse militairen zich ingezet voor het herstel en de bestendiging van de (fragiele) vrede in een (voormalig) conflictgebied. Ook startten zij in verschillende gebieden wederopbouwtrajecten op, die vervolgens met succes door lokale civiele (humanitaire) organisaties voortgezet konden worden.

consequenties van een besluit zijn altijd negatief. *Na afloop van de uitzending kan de militair, in de herinnering aan de gebeurtenissen die gedurende de uitzending plaatsvonden gaan twijfelen over de juistheid en goedheid van zijn (niet) handelen of (nalaten in te) ingrijpen. Ook kan twijfel bestaan over zijn houding en gedrag. In de terugblik op de gebeurtenissen die zich voordeden, en in de herinnering aan de uitzendervaringen kunnen gevoelens van schuld en schaamte centraal staan.*

Dr. Natasja Rietveld

Morele dilemma's

De verschillende vredesmissies verliepen veelal goed. En doorgaans kijken militairen vol trots en positief terug op hun missie. In het kader van een vredesoperatie is het echter niet altijd duidelijk en inzichtelijk wat de consequenties zijn van de militaire inzet en handelen en wat het resultaat is van de missie in het algemeen. Daarnaast mag of kan de militair in uitzendgebied niet altijd ingrijpen wanneer de schending van mensenrechten nog steeds plaatsvindt, de bevolking bedreigd wordt en er bewust leed wordt aangedaan. UNAMIR in Rwanda (in 1994) en UNPROFOR in Bosnië (in 1995), beide tweede generatie vredeshandhavende missies waarvan de eersten begin jaren '90 werden ingesteld, zijn hiervan relevante voorbeelden. Ondanks de aanwezigheid en onder getuigenis van de VN-militairen werden honderdduizenden mensen afgeslacht. De militair krijgt in uitzendgebied door de gevolgen van oorlog en geweld niet zelden te maken met morele dilemma's. Dat betekent dat hij altijd moet kiezen tussen twee kwaden. De

De theorie

De studie houdt ten eerste een verkenning in van de theoretische betekenis van schuld en schaamte ten aanzien van het militair handelen in de praktijk. Het gaat hierbij alleen om veteranen die in het kader van een vredesoperatie zijn uitgezonden. Ten tweede is door middel van een empirische studie onder veteranen uit veertien verschillende vredesmissies inzichtelijk gemaakt wat de eigenschappen zijn van schuld-, en schaamtebeleving, welke typen schuld gerapporteerd worden, wat daarin kenmerkend is, alsook hoeveel veteranen bij de herinnering aan de uitzendervaringen schuld- en/of schaamte beleven over hun handelen en hun gedrag in de militaire praktijk. De kenmerken en typen van schuld (daarmee ook de soorten schuldgenererende situaties) worden in deze empirische studie geëxpliciteerd, uitgaande van de typologieën zoals gevonden in de (internationale) literatuur over slachtoffers van oorlog en geweld en in Amerikaans onderzoek onder veteranen (waaronder Vietnam). Het proefschrift draagt in

zijn geheel bij aan de wetenschappelijke theorievorming op het gebied van het bestaan en de beleving van morele thema's in het militaire beroep. Met deze studie wordt getracht inzicht te krijgen in wat in de toekomst kan worden gedaan om te voorkomen dat veteranen onnodige of inadequate schuldgevoelens ontwikkelen. De gehele studie draagt tevens bij aan het inzicht in de mogelijke hulpvragen die zich binnen de defensieorganisatie kunnen voordoen en hoe deze kunnen worden ondervangen, en biedt een beginsituatie in de militair ethische descriptieve ethiek.

Vraagstelling

- Welke betekenis en relevantie van schuld- en schaamtebeleving vinden we in gedragswetenschappelijke theorieën?
- Van welke omvang en aard zijn de schuld- en schaamtebeleving bij veteranen van een vredesmissie?
- In hoeverre en op welke wijze hangen verschillen in schuld- en schaamtebeleving samen met kenmerken van de missie en met kenmerken van de veteranen?
- In hoeverre en op welke wijze hangen verschillen in schuld- en schaamtebeleving samen met de psychische gevolgen van uitzendingervaringen en het psychisch welbevinden van veteranen?

Conclusies en aanbevelingen studie

Bijna 25% van ruim 1.100 veteranen van veertien vredesmissies beleeft aan de uitzendingervaringen gerelateerde schuld en schaamte en 4% zelfs regelmatig. De schuldbeleving van veteranen werd veroorzaakt door zes categorieën uitzendinggerelateerde ervaringen. Op basis daarvan konden we zes typen schuld onderscheiden:

1. 'omstanderschuld';
2. schuld als gevolg van de 'negatieve attitude ten aanzien van de bevolking in het uitzendgebied';
3. schuld als gevolg van 'indirect effect van besluiten en handelen';
4. schuld als gevolg van 'houding en gedrag in de context van oorlog en geweld';
5. schuld als gevolg van 'handelen en besluiten dat tot overleven leidde of de kans op overleven vergrootte' en
6. schuld als gevolg van 'normloos gedrag in uitzendgebied'.

De meeste veteranen (rond 18%) gaven aan schuldgevoelens te beleven als gevolg van de 'omstanderroel', zoals bijvoorbeeld 'niet geprotesteerd hebben tegen bruutheid of niet geprobeerd hebben bruutheid te voorkomen'. Daarnaast zagen we dat schuldgevoelens over 'de negatieve houding ten aanzien van de bevolking' (rond 13%, waaronder 'geen begrip hebben voor de cultuur of waarden die leven onder de bevolking in het conflictgebied') en schuldgevoelens als gevolg van 'onbedoeld kwaad hebben gedaan (indirect effect)' (rond 7%, waaronder 'bevriend raken met een burger die later gedood is, mogelijk als gevolg van de vriendschap met de veteraan') van de zes categorieën van schuldbeleving het meest gerapporteerd worden.

Als de belangrijkste oorzaak van uitzendinggerelateerde schuld noemen de veteranen: 'Het gevoel hebben dat je niet alles uit jezelf hebt gehaald om burgers te helpen.'; 'Het verschuilen achter je werk om maar niet bij de slachtoffers te hoeven zijn.'; '(-) dat je zo machteloos bent. Je zou eigenlijk iedereen willen helpen, maar dat kan bij een miljoen mensen niet. En die taak hadden we eigenlijk wel, althans dat vond ik (-).' Verder bleek dat 'aan geweld en gevechtsacties gerelateerde schuldbeleving', waaronder overlevingsschuld en schuld door normloosheid, onder veteranen van vredesmissies minder voorkomen dan bovenstaande schulddimensies.

Machteloosheid

Als belangrijkste oorzaak voor uitzendinggerelateerde schaamte noemden de respondenten relatief vaak: 'falen', 'machteloos zijn' en 'tekortschieten'. Maar ook schaamden veteranen zich voor de 'misdragingen van collega's', 'de respectloze houding ten aanzien van de burgerbevolking in het uitzendgebied', en '(-) voor de eigen luxe op de militaire basis, terwijl niet ver daar vandaan mensen honger leden en onder erbarmelijke omstandigheden moesten leven.'

In het onderzoek zien we een direct positief verband tussen de mate waarin veteranen in uitzendgebied 'getuige zijn geweest van ellende en geweld'; de mate van 'machteloosheidsbeleving' gedurende de missie; 'verantwoordelijkheidsgevoelens' voor het succesvolle verloop van de missie; een (lagere) leeftijd van veteranen en een 'lage eigenwaarde' en de mate van uitzendinggerelateerde schuld en

schaamte. De ervaren machteloosheid gedurende de missie bleek sterker als veteranen in hun beleving minder goed uit de voeten konden met de geweldsinstructies. Veteranen van vredeshandhavende missies beleefden een sterkere mate van machteloosheid en konden minder goed uit de voeten met de geweldsinstructies dan veteranen van vredesafdwingende missies. Daarnaast zien we dat als veteranen vaker 'betrokken waren bij oorlogssituaties en gevechtshandelingen' zij in mindere mate last hebben van uitzendinggerelateerde schaamte.

De onderzoeksresultaten bieden inzicht in de kern van uitzendervaringen van veteranen van vredesmissies, in hun omgang daarmee en in hun reflectie daarop.

In het bijzonder gaat het dan om *morele dilemma's* in uitzendgebied en de persoonlijke verantwoordelijkheid voor het welzijn van anderen, hoe moeilijk het ook is daar zorg voor te dragen in een situatie van morele wanorde en normloosheid en tegelijkertijd als onderdeel van een onpartijdige vredesmacht.

Debriefingsmomenten

De onderzoeksresultaten zijn dan ook allereerst belangrijk voor commandanten en docenten die huidige militairen voorbereiden op toekomstige missies.

Ten tweede voor commandanten en leden van het sociaal medisch team gedurende de uitzending die een signaleringsfunctie hebben voor wat betreft de omgang van militairen met morele dilemma's. Commandanten zouden gedurende de uitzending aandacht moeten besteden aan de kloof tussen het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel en het plichtsgevoel van militairen om in te grijpen of te reageren met militair geweld om geweld en schendingen van mensenrechten te stoppen en de professionele bevoegdheid van militairen (mandaat en geweldsinstructies) die ingrijpen vaak verbiedt. Deze kloof en de gevoelens daarbij verdienen tijdens de verschillende debriefingsmomenten ruime aandacht.

Ten derde zijn de onderzoeksresultaten van belang voor zorgverleners in het nazorgtraject voor veteranen. Veteranen moeten begeleid worden bij de morele (hulp)vragen die hen na afloop van de uitzending bezighouden. De aard van de schuldbeleving van veteranen laat ons zien dat veteranen na hun uitzending te maken hebben met innerlijke (gewetens)conflicten. Veteranen hoeven geen (blijvende) psychische klachten te ontwikkelen, juist als aandacht en

begripvorming bestaat voor de morele vragen die zij achteraf stellen en voor de verantwoordelijkheid die zij zichzelf ook achteraf nog toebedelen. Nazorg vereist daarom altijd een begeleiding bij de morele identiteitsontwikkeling van veteranen. Deze thema's zijn altijd aan de orde, ook bij veteranen waarbij de schuld en de schaamte niet pathologisch van aard zijn. Voor psychologen betekent dit dat ze zich niet moeten beperken tot gedragsgerelateerde therapieën en interventies. *Morele identiteit vraagt niet om behandeling, maar juist om begeleiding.*

De onderzoeksresultaten zijn ten vierde relevant voor de Nederlandse samenleving die rekening moet houden met het feit dat de verwerking van ingrijpende gebeurtenissen een gewoon proces is en dat schuldgevoelens en schaamte bij de herinnering aan uitzendervaringen duiden op de gewetensvolheid van huidige militairen en veteranen. De bovenstaande aanbevelingen samenvattend kunnen we stellen dat *de nazorg aan veteranen al vooraf aan de uitzending moet beginnen, alsook gedurende de missie al moet plaatsvinden.*

Laudatio

Na de verdediging van de studie tegenover hooggeleerde opponenten (professoren van universiteiten van Nijmegen, Utrecht en Tilburg), en na het overhandigen van de bul door de rector-magnificus van de Universiteit van Tilburg, prof. dr. Ph. Eijlander, kon de promotor, prof. dr. A.H.M. van Iersel, mede namens de co-promotor dr. J.T.M. Gelissen de 'laudatio' uitspreken. Hierin prees hij de promovenda onder meer voor de combinatie van nauwkeurige theoriekeuze, zorgvuldige conceptualisering en methodisch strikt verantwoord empirisch onderzoek. Voorts wees Van Iersel op het interdisciplinaire karakter van de studie, die het mogelijk maakte een overkoepelend perspectief te vinden in de noodzaak de militaire ethiek in Nederland een empirische basis te verschaffen. Van Iersel: "De veteranenzorg kan er wel bij varen, dat schuld en schaamte bij veteranen nu in beeld is gebracht", en "ik dank dan ook het Veteraneninstituut en de ACOM voor hun steun aan, en samenwerking in dit onderzoek".

'De gewetensvolle veteraan. Schuld- en schaamtebeleving bij veteranen van vredesmissies' is uitgegeven bij Boppress, Oisterwijk, ISBN/EAN 978 90 8891 119 4.

